

УДК 821.161

Л. Г. Стороженко

ГЕНЕЗА УРБАНІСТИЧНИХ МОТИВІВ У ТВОРЧОСТІ БОРИСА ТЕНЕТИ

Місто є невід'ємною складовою культури та історії суспільства. Починаючи з кінця XIX ст. європейські філософія та соціологія збагачуються низкою нових урбаністичних концепцій, виникнення яких зумовлене не стільки бурхливим зростанням міст, промисловості й потребами в робочій силі, що слугувало масовому відтоку населення з сільської місцевості, скільки еволюцією свідомості, що виявляла тяжіння до іншого рівня культурного буття, утвердження нового типу особистості, яку відрізняє прагнення створювати власний простір, традиції й цінності. Саме цей період характеризується завершенням процесу формування людської свідомості, що зазнала змін в умовах міського середовища, її трансформацією в культурний архетип, коли в образі міста зливаються крайні межі свідомості “я” і “буття”.

Поряд з вивченням просторової організації, історії, соціології та психології міста, важливе місце займає дослідження образів міста, його художніх репрезентацій та символічного наповнення, зосереджується увага на вивченні урбаністичних тем і мотивів у творчості письменників, як представників певного літературного періоду.

До початку минулого століття українське письменство уникало художнього відображення міста як соціокультурного феномену. Як слушно зауважує С. Павличко: “В українській літературі з її закомплексованістю на природній сільській людині, звернення до міста відбувалося особливо повільно й невпевнено. Мовно й соціально місто завжди було ворожим українцю” [1, с. 207]. Передусім, це пов'язано з соціально-історичними факторами, адже процес урбанізації в Україні розпочався лише наприкінці XIX ст. й особливо активізувався в першій третині XX ст.

Саме на цей час (1920 – 30-ті рр.) припадає і творче життя Бориса Тенети. Його невеликий за обсягом літературний доробок є своєрідним художнім явищем, в якому органічно поєднані дві тенденції тогочасної національної літератури – традиційна (реалістична) і новаторська (модерна). Остання розглядається в ракурсі актуалізації мотивів, популярних у тодішній західноєвропейській літературі, серед яких чільне місце займає згадуваний феномен урбанізованого соціуму, його репрезентація та впливи на сприйняття людиною дійсності, адже “у європейських літературах урбанізм, як відомо, асоціюється з модернізмом” [1, с. 206].

Звернення Бориса Тенети до європейської урбаністичної проблематики, як віддзеркалення епохи песимістичних настроїв,

неприйняття нової жорстокої моралі, де людина втрачає свою значущість та індивідуальність, не випадкове ще й тому, що власне світовідчуття письменника співзвучне тривожним національним настроям, зумовленим складною добою першої третини минулого століття та передчуттям неминучих історичних катаклізмів. Метою нашої розвідки є дослідження виникнення та процесу розвитку міських мотивів у творчості Бориса Тенети, своєрідності відтворення міста письменником у прозових творах і поезії.

У 1926 році побачило світ оповідання “Місто” (однойменний роман соратника-“ланчанина” Бориса Тенети В. Підмогильного з’явиться тільки через рік), символічна назва якого вже становить сконденсовану проблему урбанізованого соціуму, його взаємодію з людиною, як невід’ємною складовою міського середовища. Місто є не просто “темою, топосом чи типом пейзажу. Місто є символом певного типу свідомості як автора, так і його героя” [1, с. 206]. Підтвердження цьому знаходимо вже в перших рядках оповідання: “Я ненавиджу місто, як може його ненавидіти лише той, хто так любить його... Я люблю його, як може любити лише той, хто бачить в ньому майбутнього паростки... Я так люблю те місто прокляте, що ненавиджу до смерті...” [2, с. 17]. Такий дуалізм у сприйнятті міста підкреслює внутрішнє протистояння головного героя, який відчуває себе вигнанцем у місті, сприймає місто як пастку, що “...як кам’яна труна, захоче в собі найкращі сили, висмоктує кров, витягує жили...” [2, с. 17].

Суперечливість думок головного героя, зумовлених урбанізованим способом життя, спонукають до осмислення внутрішнього “я”. Так, міркуючи над сенсом свого існування після переїзду до міста, головний герой констатує, що тепер для нього навіть смерть батьків всього лише епізод. У його душі сум’яття – невже і смерть сестри з часом “стане епізодом? Може, через 10 – 12 років, сидячи в теплій кімнаті, я скажу, закурюючи: – А в 192... (такому-то) році у мене сестра вмерла, це було саме тоді, як приїздив театр Франка... Гарний був театр а-х-х-а (позіхну)... І забуду я про довгі зимові вечори, про голод і злидні забуду я, і про серце шматочками на підлозі, і про нерви вузликом зв’язані. Забуду про все...” [2, с. 21].

Проте прагнення жити у місті перемагає і поступово пускає коріння, створюючи специфічні стосунки між головним персонажем і містом. Психологічна самотність героя в урбанізованому соціумі ховається у ньому самому, він не може її позбутися. Відтак, не він “підкорює” місто, а місто – його. Сприйняття міста, його окремих елементів не є однакоим для всіх, адже слід враховувати, насамперед, емоційно-психологічний стан особистості під час сприйняття об’єкту. Кожна рецепція індивідуальна і залежить від конкретних подій, ставлення до оточуючої дійсності, пам’яті про колишній досвід тощо. Через пізнання міста як своєрідного середовища, що охоплює соціальний

світ, духовні та матеріальні умови становлення та існування особистості, людина, власне, і пізнає саму себе.

Місто в оповіданні виступає не стільки тлом, необхідним для художнього розгортання еволюції головного персонажа, скільки “повноцінним художнім образом” [3, с. 12], що діє, впливає, живе своїм життям. Цілісним завершеним естетичним образом, сприйняття і усвідомлення якого загострюється в пограничному, перехідному стані свідомості головного героя, бачимо місто і в повісті “Гармонія і свинушник” (1927 р.). Борис Тенета, віднайшовши власний художній спосіб світовідтворення та вирішення проблеми розвитку особистості, майстерно показує зміни щодо ставлення до урбанізованого соціуму в свідомості й світосприйнятті головної героїні повісті. Місто, що так вабило дівчину, яка, мабуть, на рівні підсвідомості вважала його своїм спасінням, ототожнювала його з іншим життям, адже це “життя цікаве, зовсім одмінне, нове і люди там справжні люди. Справді, у великому місті воно має бути новим... де життя на тисячі фарб грає, де люди будують нове й не такі забиті та темні, як тут...” [4, с. 54], згодом розчаровує Катерину, бо “не звикла вона ще до міста... лякали люди, високі кам’яні гроби...” [4, с. 55]. Борис Тенета вкотре доводить, що урбанізований соціум та все, що знаходиться в ньому, не виправдовують обнадійливих сподівань, а несуть тривогу, розлуку, смерть: “Великі будинки... впадуть і роздушять... Таки роздушили” [2, с. 21].

Генезу урбаністичних мотивів простежуємо чи не у всіх прозових творах Бориса Тенети “Безробітній” (1925 р.), “Голод” (1927 р.), “П’яниці”(1930 р.), “Дні” (1934 р.) та ін.

Прямо (використання образу власне міста, його алегоричних образів та порівнянь з “драконом”, “тисячовуличним огненным павуком”, “цюцею”, “кам’яною труною”...) чи опосередковано, через зовнішні характеристики, описи подій, речей, душевних станів, як невід’ємних атрибутів урбаністичного соціуму, Борис Тенета показує місто, як певне соціокультурне явище, що впливає на формування відповідного соціально-психологічного типу героїв – особистостей, наділених певною раціональністю. Міський житель реагує здебільшого розумом, а не почуттями. Справжні почуття не знаходять місця в урбанізованому соціумі, а герої, наділені глибоким духовним світом, мають трагічну долю. Відтак, виникає процес зворотності світосприйняття, внаслідок чого духовне життя забарвлюється прагматизмом і розрахунком, що призводить до збайдужілості та моральної спустошеності.

Підтвердження цьому знаходимо і в поезії Бориса Тенети. Образ міста становить глибинний пласт художнього змісту в поетичному доробку автора. Наявність урбаністичних мотивів у поетичних рядках митця ще раз доводить, що місто, з одного боку, відображає хаос абсурдного світу, а з іншого, є своєрідним кроком до його усвідомлення, спробою осягнути абсурдне теперішнє буття через минуле:

А у місті дні такі розбиті,

А любов'ю всі торгують тут.
Я не марю вже степовим літом,
Я забув про косу золоту...
А ві сні мене гукав і кликав
Вогкий голос чорної землі,
Щоб я знову став рудим і диким
І таким бентежним, як колись... [5, с. 7].

Художнє мислення Бориса Тенети у русі урбанізаційних процесів, підкріплене власне авторським стилем відображення оточуючої дійсності, спрямовується на розкриття змін, які відбуваються у світосприйнятті героя під впливом осягнення міста:

Хто хоч на мить в сталеві очі міста
Поглянув, прагнучи і бур, і боротьби,
Життя того як порване намисто
Не позбирать на брукові в юрбі... [6, с. 5].

Як і у прозі, у поетичних творах Бориса Тенети місто становить цілісний, завершений естетичний образ, завдяки чому виходить на рівень ідеалу, який шляхом зміни сприйняття реальності змінює і саму реальність, породжуючи нову сутність і цінності.

Показовим у характеристиці митцем урбанізованого соціуму є художнє протиставлення міста периферійним сільським пейзажам, як втіленню істинного, духовного:

Не до діла скучив за своїми
Махряком і сіном запашним...
Сонце б'є хвостами золотими
І у небо синій лине дим...
Маки там, а за парканом – рожі,
Далі – степ, дорога і загати... [7, с. 9 – 10].

Важко не погодитися з дослідником проблем міста, німецьким філософом і соціологом Г. Зіммеlem, який беручи за основу психологічний та соціологічний аспекти, розглядаючи процес становлення, розвитку та буття людини в урбаністичному середовищі, приходять до висновку, що контраст, який існує між життям великого міста та містечка чи селища, з характерним для них повільним і рівномірним духовним та розумовим ритмом, і є “фундаментом нашого духовного життя” [8, с. 315].

Місто першої третини минулого століття, як і сучасне місто, є не тільки осередком культурних та історичних зрушень, а й об'єктом естетичного сприйняття, що вимагає різних підходів до тлумачення суті урбанізованого соціуму, його образу, проблем, місця людини у ньому. Борис Тенета, звертаючись до урбаністичних мотивів, від твору до твору проводить думку про необхідність навчитися жити у жорстокому, спустошеному духовно, суспільстві; гармонізувавши власний внутрішній світ, залишатися людиною (у всіх розуміннях).

Авторське світобачення, художні прийоми моделювання урбанізованої дійсності дають можливість говорити про високий гатунок творчого доробку Бориса Тенети на перетині традицій українського

художнього слова та західноєвропейської філософії, в контексті модерністської естетики першої третини минулого століття.

Список використаної літератури

1. Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі: монографія / С. Павличко. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К. : Либідь, 1999. – 447 с. **2. Тенета Б.** Місто / Б. Тенета // Життя й революція. – 1926. – № 6. – С. 17 – 21. **3. Лілік О.** Художні особливості екзистенціальної прози / О. Лілік // Українська література. – 2008. – № 4. – С. 6 – 9. **4. Тенета Б.** Гармонія і свинушник / Б. Тенета // Життя й революція. – К. – № 8. – 1927. – Ч. I. – С. 48 – 75. **5. Тенета Б.** Знов мені приснилися... / Б. Тенета // Життя й революція. – К. – 1926. – № 6. – С. 7. **6. Тенета Б.** Немає слів... / Б. Тенета // Життя й революція. – К. – 1926. – № 3. – С. 5. **7. Тенета Б.** Цю весну... / Б. Тенета // Вільна думка. – 1992. – № 3. – С. 9 – 10. **8. Зіммель Г.** Великі міста і духовне життя / Г. Зіммель // Незалежний культурологічний часопис “І”. – 2003. – № 29. – С. 315 – 325.

Стороженко Л. Г. Генеза урбаністичних мотивів у творчості Бориса Тенети

Стаття присвячена дослідженню генези міських мотивів у художньому доробку Бориса Тенети. Зосереджено увагу на своєрідності авторського світовідчуття та відтворенні письменником урбанізованого соціуму в прозових творах та поезії.

Ключові слова: місто, урбанізований соціум, образ, символ.

Стороженко Л. Г. Генезис урбанистических мотивов в творчестве Бориса Тенеты

Статья посвящена исследованию генезиса городских мотивов в художественном наследии Бориса Тенеты. Сосредоточено внимание на своеобразии авторского мироощущения и воссоздании писателем урбанизированного социума в прозаических произведениях и поэзии.

Ключевые слова: город, урбанизированный социум, образ, символ.

Storozhenko L. G. Genesis of Urbanism Reasons in Work of Boris Teneta

The article is sanctified to research of genesis of municipal reasons in artistic heritage of Boris Teneta. Attention is concentrated on originality of authorial attitude and recreation by the writer of the urbanized society in prosaic works and poetry.

Key words: city, urbanized society, character, symbol.

Стаття надійшла до редакції 3.09.2012 р.

Прийнято до друку 30.11.12 р.

Рецензент – д. філол. н., проф. Фоменко В. Г.